

IJTIMOYIY MUNOSABATLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI

Yoqubov Bobur Bozor o'g'li

Surxondaryo viloyati Termiz davlat

universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi

Pardayev Akmal Yo'ldoshovich

Yurisprudensiya yo'nalishi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat hayotidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning fundamental nazariy-huquqiy jihatlarini va zamonaviy muammolari tahlil qilinadi. Huquqiy tartibga solishning mexanizmi, uning elementlari, prinsiplari va usullari ilmiy nuqtai nazardan ochib berilgan. Shuningdek, globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida huquqiy tartibga solish samaradorligini oshirish masalalari va tizimli muammolar o'rganilgan.

Abstract: This article analyzes the fundamental theoretical and legal aspects and modern problems of legal regulation of social relations in society. The mechanism of legal regulation, its elements, principles, and methods are revealed from a scientific perspective. Furthermore, issues of increasing the efficiency of legal regulation and systemic problems under the conditions of globalization and digitalization are explored.

Kalit so'zlar: ijtimoiy munosabatlar, huquqiy tartibga solish mexanizmi, huquq normasi, huquqiy ong, huquqiy munosabat, dispozitiv usul, imperativ usul, qonun ustuvorligi.

Key words: social relations, mechanism of legal regulation, legal norm, legal consciousness, legal relation, dispositive method, imperative method, rule of law.

KIRISH

1.1. Mavzuning dolzarbligi va uning ijtimoiy-siyosiy ahamiyati

Har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi va uning a'zolari o'rtasidagi hamkorlik muayyan tartib-qoidalarga asoslanadi. Insoniyat sivilizatsiyasi davomida shakllangan ijtimoiy normalar (axloq, urf-odat, din) ichida davlat tomonidan kafolatlanadigan va

majburiy xarakterga ega bo'lgan eng qudratli vosita — bu huquqdir. Bugungi kunda ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish davlat boshqaruvining markaziy funksiyasini tashkil etadi.

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi, iqtisodiy aloqalarning murakkablashishi va yangi ijtimoiy institutlarning (masalan, raqamli munosabatlar, sun'iy intellekt) paydo bo'lishi an'anaviy huquqiy mexanizmlarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Huquqiy tartibga solish shunchaki taqiq yoki ruxsat berish elementlaridan iborat emas, balki u jamiyatdagi manfaatlar muvozanatini ta'minlovchi dinamik tizimdir. Shu sababli, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning nazariy asoslarini tadqiq etish huquq ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyotidagi xatoliklarning oldini olish uchun nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

1.2. Huquqiy tartibga solish tushunchasining genezisi va nazariy asoslari

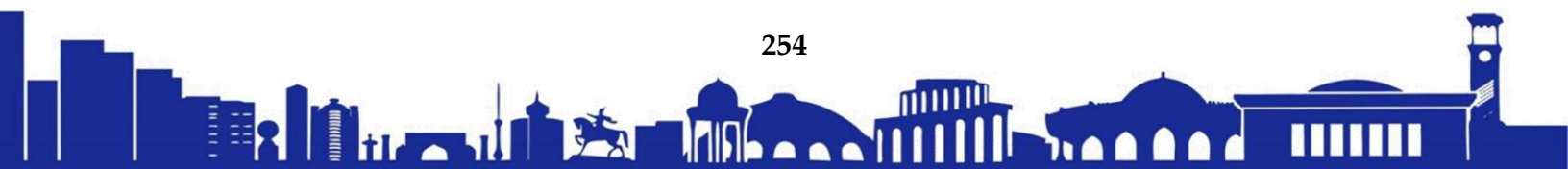
Huquqiy tartibga solish tushunchasi yuridik fanning eng fundamental toifalaridan biri bo'lib, u uzoq davrlardan buyon huquqshunos olimlarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Sobiq ittifoq va zamonaviy o'zbek huquqshunosligida (masalan, S.S. Alekseev, X.T. Odilqoriyev kabi olimlar asarlarida) huquqiy tartibga solishga davlatning huquqiy vositalar yordamida ijtimoiy munosabatlarga maqsadli va tizimli ta'sir ko'rsatish jarayoni sifatida qaraladi.

Huquqiy tartibga solish oddiygina "huquqiy ta'sir ko'rsatish" (pravovoe vozdeystvie) tushunchasidan farq qiladi. Huquqiy ta'sir kengroq tushuncha bo'lib, u o'z ichiga huquqiy ong, huquqiy madaniyat va mafkuraviy ta'sirlarni ham oladi. Huquqiy tartibga solish esa aniq yuridik vositalar (normalar, faktlar, munosabatlar) orqali sub'ektlarning xulq-atvorini chegaralaydi, yo'naltiradi va rag'batlantiradi. Nazariy jihatdan ushbu jarayon davlat irodasining qonun shakliga o'tishi va undan hayotda real amal qiluvchi ijtimoiy tartibning shakllanishigacha bo'lgan murakkab zanjirdir.

ASOSIY QISM

2.1. Huquqiy tartibga solish mexanizmi (HTSM) va uning tarkibiy elementlari

Huquqiy tartibga solish mexanizmi (HTSM) — bu huquqiy normalarda belgilangan maqsadlarga erishish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va sub'ektlarning huquq hamda majburiyatlarini ta'minlash uchun xizmat qiladigan yuridik vositalar tizimidir.

Nazariy huquqshunoslikda HTSM quyidagi asosiy bosqichlar va elementlardan tashkil topadi:

1. Huquq normalari (Regulyativ asos): Bu mexanizmning boshlang'ich nuqtasi bo'lib, unda sub'ektlarning ideal xulq-atvori, huquqlari va majburiyatlari modellashtiriladi. Qonun chiqaruvchi organ jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib normani yaratadi.

2. Yuridik faktlar: Huquq normasining dinamikaga kirishishi uchun turtki beruvchi hayotiy holatlar (voqealar yoki harakatlar). Yuridik faksiz mavhum norma aniq sub'ektlar uchun majburiyatga aylanmaydi.

3. Huquqiy munosabatlar: Normaning hayotga ko'chishi natijasida yuzaga keladigan aniq aloqa. Bu bosqichda umumiy majburiyatlar va huquqlar sub'ektlashtiriladi (aniq shaxslarga tegishli bo'ladi).

4. Huquqni qo'llash hujjatlari (Hujjatli yakun): Agar sub'ektlar o'z majburiyatlarini ixtiyoriy bajarmasa yoki huquqni realizatsiya qilish uchun davlat aralashuvi kerak bo'lsa (masalan, sud qarori, buyruq), ushbu bosqich ishga tushadi.

Muhim qoida: HTSMning samaradorligi uning barcha elementlari uzviy bog'liqligiga bog'liq. Agar norma mukammal bo'lsa-yu, uni hayotga tatbiq etuvchi yuridik faktlar chalkash bo'lsa, mexanizm inqirozga uchraydi.

2.2. Huquqiy tartibga solish usullari, tiplari va vositalarining tasnifi

Huquq ijtimoiy munosabatlarga turlicha usullar bilan ta'sir ko'rsatadi. Nazariyada huquqiy tartibga solishning ikki asosiy usuli farqlanadi:

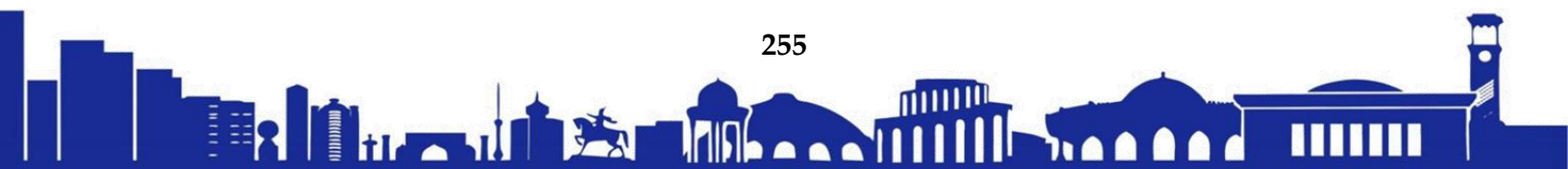
Imperativ usul (avtoritar, markazlashgan): Bunda davlat sub'ektlarga qat'iy buyruq, taqiq yoki majburiyatlar yuklaydi. Teng bo'lmagan irodalar munosabati hisoblanib, asosan jinoiy, ma'muriy va konstitutsiyaviy huquqda qo'llaniladi.

Dispozitiv usul (avtonom, markazlashmagan): Bunda sub'ektlarga o'zaro kelishish, muqobil variantlarni tanlash erkinligi beriladi. Bu usul asosan fuqarolik, xalqaro xususiy va oila huquqiga xosdir.

Ushbu usullardan kelib chiqib, huquqiy tartibga solishning ikki tipi ajratiladi:

1. Umumtaqiqlovchi tip: "Ruxsat berilganidan boshqa hamma narsa taqiqlanadi" prinsipi (asosan davlat organlari faoliyati uchun).

2. Umumruxsat beruvchi tip: "Taqiqlanganidan boshqa hamma narsaga ruxsat beriladi" prinsipi (jismoniy va yuridik shaxslarning xususiy faoliyati uchun).

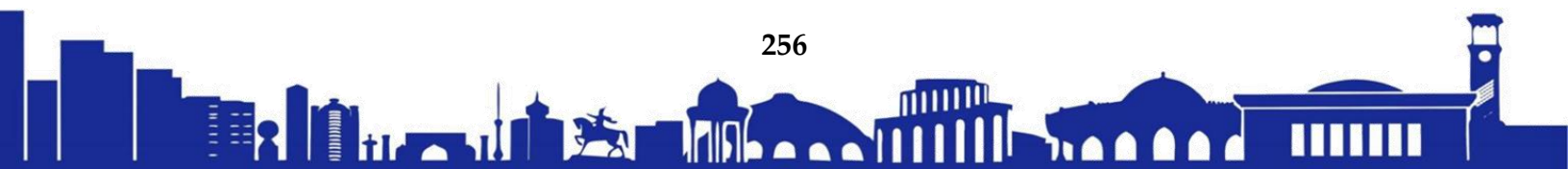
Zamonaviy huquqiy tizimlarda huquqiy vositalar (rag'batlantirish, jazolash, cheklash, ruxsat berish) ijtimoiy sub'ektlarning iqtisodiy va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilishi lozim. Shundagina qonunchilik jamiyat taraqqiyotiga to'g'anoq emas, balki drayver bo'la oladi.

XULOSA

Ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning nazariy-huquqiy asoslarini tizimli tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, huquq jamiyat hayotini shunchaki statik holatda saqlab turuvchi mexanik qoidalar to'plami emas. Aksincha, u doimiy ravishda rivojlanib, o'zgarib boradigan, ijtimoiy organizmning barqarorligi va xavfsizligini ta'minlaydigan eng dinamik, jonli hamda universal boshqaruv tizimidir. Har qanday demokratik davlatning kuchi va uning huquqiy tizimining yetukligi qabul qilinayotgan qonunlarning miqdorida emas, balki aynan o'sha normativ hujjatlarning real ijtimoiy munosabatlar tabiatiga nechoqlik mos kelishida hamda amaliyotda qanchalik samarali ishlayotganida namoyon bo'ladi. Huquqiy tartibga solish mexanizmi (HTSM) har bir tarkibiy elementi (norma, yuridik fakt, huquqiy munosabat, tatbiq etish hujjati) uzviy zanjir shaklida bog'langandagina o'zining ijtimoiy missiyasini to'liq bajara oladi. Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar va "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilining hayotga tatbiq etilishi O'zbekiston yuridik fani va qonun ijodkorligi amaliyoti oldiga huquqiy tartibga solish konsepsiyasini tubdan modernizatsiya qilish vazifasini qo'ymoqda. Mazkur jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish va huquqiy tartibga solish samaradorligini eng yuqori bosqichga olib chiqish uchun quyidagi fundamental strategik yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz:

Dispozitivlik koeffitsiyentini oshirish va xususiy tashabbuslarni rag'batlantirish: Uzoq yillar davomida huquqiy tizimimizda ustuvorlik qilgan qat'iy imperativ (buyruqbozlik va cheklovchi) usullardan bosqichma-bosqich voz kechish zarur. Jamiyat sub'ektlariga, ayniqsa iqtisodiy faol qatlamga (tadbirkorlar, investorlar) o'zaro munosabatlarni erkin shartnomalar asosida tartibga solish imkoniyatini beruvchi dispozitiv normalar ulushini kengaytirish lozim. Davlat aralashuvi faqat umumiy xavfsizlik va adolat muvozanatini saqlash doirasi bilan cheklanishi kerak.

Raqamli makon va innovatsiyalarni moslashuvchan tartibga solish: Axborot

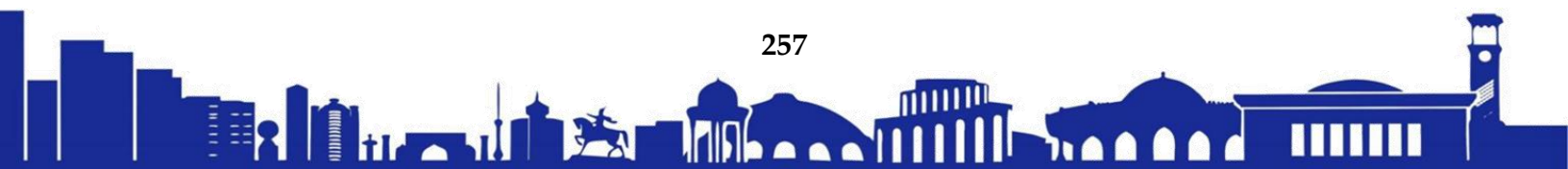
texnologiyalari, sun'iy intellekt, blokcheyn va kriptο-aktivlar kabi yangi ijtimoiy fenomenlar shiddat bilan kirib kelayotgan davrda an'anaviy, sekin ishlovchi qonunchilik tizimi kechikmoqda. Shu sababli, huquqiy tartibga solishga moslashuvchan va eksperimental huquqiy rejimlar (masalan, yuridik "sandbox" yoki eksperimental maydonchalar) usulini keng joriy etish lozim. Bu innovatsiyalarni bo'g'ib qo'ymasdan, ularni huquqiy maydonga xavfsiz integratsiya qilish imkonini beradi.

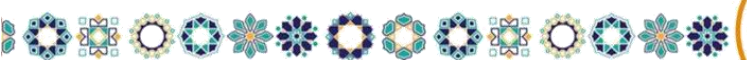
Huquqiy ong va huquqiy madaniyat poydevorini mustahkamlash: Har qanday mukammal yozilgan qonun ham, agar uni amalga oshiruvchi shaxslarning huquqiy ongi past bo'lsa, qog'ozda qolib ketishga mahkum. HTSMning to'g'ri ishlashi jamiyatda huquqiy nigilizm (huquqni inkor etish, qonunlarga bepisandlik) kayfiyatini yo'qotishni taqozo etadi. Buning uchun huquqiy ta'sir ko'rsatish vositalaridan keng foydalanib, fuqarolarda qonunlarga qo'rquv tufayli emas, balki ichki ehtiyoj va hurmat yuzasidan rioya qilish ko'nikmasini shakllantirish zarur.

Huquqiy monitoring va "aqli qonunchilik" (Smart Regulation) tizimini joriy etish: Qonun loyihalarini qabul qilishdan oldin ularning jamiyatga, iqtisodiyotga va inson huquqlariga ta'sirini ilmiy prognoz qilish (RIA – Regulatory Impact Assessment) tizimini to'liq raqamlashtirish va jamoatchilik fikri bilan uzviy bog'lash lozim. Amaldagi qonunlarning samaradorligi esa doimiy ravishda sotsiologik va yuridik tahlillar yordamida tekshirilib, o'zini oqlamagan, eskirgan yoki korrupsiyaviy bo'shliqlarga ega normalar tezkorlik bilan tizimdan chiqarib tashlanishi shart. Xulosa o'rnida umumlashtirib aytganda, jamiyatdagi murakkab va serqirra ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning nazariy muammolarini chuqur anglash – bu shunchaki akademik qiziqish emas, balki amaliy qonunchilikning sifatini belgilovchi eng asosiy omildir.

Faqatgina chuqur o'ylangan, ilmiy asoslangan, xalqaro andozalarga mos va milliy qadriyatlarni hisobga olgan nazariy poydevor ustiga qurilgan huquqiy tizimgina mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sishni, chinakam qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni va eng muhimi – inson qadr-qimmatining oliy darajada himoya qilinishini kafolatlay oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alekseev S.S. Obshaya teoriya prava. – M.: Yurid. lit., 1981. – T. 1.
2. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2011.
3. Saidov A.X., Tojixonov U. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Akademiya, 2002.
4. Matuzov N.I., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava. – M.: Delo, 2020.
5. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2007.
6. Xajiyev A.A. Huquqiy tartibga solish mexanizmining samaradorligi masalalari. O‘zbekiston qonunchiligi tahlili. – 2019. – №3.
7. Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava. – M.: Prospekt, 2018.
8. Tojixonov B.U. Ijtimoiy munosabatlar dinamikasi va huquqiy norma. – Toshkent: TDYUU, 2015.
9. Lazarev V.V. Obshaya teoriya prava i gosudarstva. – M.: Yurist, 2013.
10. Mirzayev S.R. Zamonaviy jamiyatda huquqiy ong va huquqiy tartibga solish muammolari. Huquq va burch. – 2021. – №5.

